

Gazdag falvakat adjon az Isten!

A 70 éves Choli Daróczi emlékezik

Choli Daróczi József az 1970-es években öntudatra ébredt első roma értelmiségi nemzedék szinte utolsó életben levő tagja. Volt építőipari segédmunkás, vagonkirakó és bányász. 1971-72-ben tagja volt az Magyar Tudományos Akadémia kutatócsoportjának, amely a cigányság szociális és kulturális helyzetét vizsgálta. 1972-től tanácsi előadó, népművelő, tanító egy cigány osztályban, később szabadfoglalkozású költő, író, újságíró, műfordító, szerkesztő, főiskolai adjunktus. Mostanában a tévés főzőműsorok révén szerzett a többségi társadalomban is országos ismertséget. Olyanok is tudják róla, hogy ő a Choli bácsi, akik egyébként irodalmi munkásságával a legkevésbé sincsenek tisztában. Pedig nem árt tudni róla: 1975-ben az első hazai cigány újságkísérlet, a Rom Som szárnyra bocsátása, majd az első honi cigányantológia, a Tiszta szívvel és a nagy vihart kiváltó Fekete korall szerkesztőjeként szerzett érdemeket. József Attila-, Nagy László- és García Lorca-verseket ültetett át lovári cigány nyelvre, valamint a teljes Máté evangéliumát. Mindmáig a legjelentősebb magyarországi cigány nyelvű költői életművel büszkélkedhet, de szótárkészítőként és nyelvkönyvszerzőként is számon tartják. Talán ennyi is elég annak bizonyosságaként, hogy nem akármilyen életutat járt be. Május 26-án töltötte be 70. évét. A születésnap kiváló alkalmat adott a számvetésre. Nem kellett nagyon biztatni, szívesen emlékezett.

Életem legmeghatározóbb élményei mind gyerekkorom színteréhez, szülőfalumhoz, Bedőhöz kötnek. Az embernek hatéves koráig kialakul a személyisége. Olyan mikroközösség volt ott a cigányság között, ami mai szemmel a mélyszegénység állapotában élt, de a maga hagyományival akkora érzelmi többletet adott, ami egy egész életre kitart. Amikor felnőttem, amikor pedagógus lettem, amikor elvégeztem három főiskolát, akkor vettem csak észre, hogy ez a közösség mennyire segített engem abban, hogy azzá váljak, ami lett belőlem. Az egész faluközösség! Ebben a Bedő nevű kisközségben ugyanis magyarországi románok laktak. Ma már tudom, hogy az egyik kisebbség mindig toleránsabb a másik kisebbséggel, hisz saját bőrén tapasztalja a kisebbségi lét gondjait. Nálunk, Bedőben soha nem volt úgynevezett cigány-gádzsó ellentét. Minden további nélkül bementem a paraszt fiúk házába, s pont úgy viselkedtem, mint ők nálunk a cigánytelepen. Ezzel csak ma vagyok tisztában, csak öreg fejjel tudja ezt igazán értékelni az ember.

A nagyapámat gyakorlatilag soha nem láttam, és mégis legalább annyira ismerem, mint önmagamat. Valószínűleg azért, mert jobban figyelek a múltamra, az őseimre, mint egy átlagos ember. Önmagunkat ugyanis a legnehezebb megismerni, ezt valamennyien tapasztaljuk. Apai nagyapám Aranyosgyéresen született, ott élt, ott nőtt fel, és ott halt meg. Székelyföld környékén van, tehát a mai Románia területén. Átszöktek Magyarországra, a román határszél mellé. Onnan körülbelül három kilométerre van Bedő, ahol felnőttem. Amikor itt megtelepedtek, először a

hagyományos cigány foglalkozásokat űzték. A szegkovácsok mindent csináltak, az edényjavítástól a láncokig, a patkótól a kocsipántokig, ekecsoroszlyáig mindent készítettek. Nagyanymam messzi földön ismert jövőmondó volt, még csendőrök is jártak hozzá jóslatni.

A koldusokhoz mértük magunkat, s hozzájuk képest jól ment a sorunk. Nem vettük észre, hogy eközben s némileg átvitt értelemben, valójában magunk is koldusok voltunk.

Az iskolás években 17 éves koromig átalakult az érzelmi viszonyom, hiszen bizonyos társadalmi és gazdasági viszonyokkal szembesülve, különféle élethelyzeteket megélve, tudomásul kellett vennem, hogy alkalmazkodnom kell, hogy képes vagyok és akarok is beilleszkedni. Mindez nem okozott számomra törést.

Amikor iskolába kerültem már jócskán suhanc gyerek voltam, tehát nem hat éves. 1948-ban minden 16 év alatti bedői gyereket berendeltek az iskolába. A cigány gyerekeket is. Elég sokunkat bent fogtak. Nekem tetszett az iskola, s különösen a nagyon csinos és igen fiatal tanító néni, aki hozzám hasonlóan, jobban tudott románul, mint magyarul. (Én cigányul tudtam elsősorban, románul is jól beszéltem, csak magyarul tudtam nagyon keveset.) Az összes cigány gyerek szerette a tanító nénit. Uzsonnát adott nekünk, kiflit és tejeskávét. A saját pénzén vette. Most már tudom, akkor nem tudtam. Mindig voltunk tíz-tizenketten. Csak cigány gyerekeket fogadott a lakásán. Egy picike szolgálati lakása volt. A tanulás mellett persze dolgoznom is kellett. A szükség vitte rá a családot

– nemcsak a cigányokét –, hogy amint lehet, dologra adjanak bennünket, gyerekeket. Én már tizennégy éves koromban arattam, és tudtam kaszálni, kaszát fenni. Ma is, amikor egy-egy kisebb településre elmegyek, vagy látok egy embert, ahogy kaszál, elkérem, hadd kaszáljak egy kicsit én is. Azt mondja: jó, pesti cigányember. Na, hadd nézzük! Megfenem a kaszát, aztán nem akarnak hinni a szemüknek. Nem tudják, hogy én egy nagyon hagyományos paraszti cigány közösségben nőttem fel.

Tizenhét évesen azért kellett végül eljönnöm onnan, mert majdnem éhen haltunk. 1956 decemberében indultunk el a nővéremmel Pestre. Akkor néhány rokonunk már Csepelen lakott. Világmegváltó tervekkel érkeztem, mint minden olyan vidéki cigányfiú, aki Pestre indul... Építőipari segédmunkás lettem. A munkásszállón már az első napon összetűzött velem egy nagydarab magyar fiú. Ekkor találkoztam először a mélységes mély, gyűlölködő előítéletekkel. Ezek egészítették ki véglegessé a cigányságomat. Sokan és sokszor bántottak meg igazi ok nélkül, pusztán a származásom miatt. Olyannyira, hogy akkoriban volt egy időszak, amikor gyűlöltem a magyarokat. Aztán lassan magyar barátaim is lettek, s minden megváltozott.

Már három éve dolgozhattam segédmunkásként, amikor egy debreceni magyar fiúval együtt csavarogva olvastuk, hogy a Várpalotai Szénbányák Tröszt vándorulókat keres. Fölvittek a Kelenföldi pályaudvaron egy vonatra és elmentünk Várpalotára. Jelentkeztünk, és öt általánossal is fölvettek vándorulóknak. Nagyon szerettem a bányában dolgozni. Négy évig voltam ott. 1958-ban anyám meghalt, apámék pedig Bedőben eladták minden ingójukat és ingatlanukat. Felköltöztek Budapestre. Írtak nekem egy levelet, rendesen, cigányosan. „Szeretett, kedves fiam. Tudatom veled, hogy elköltöztünk Bedőből. Most már pestiek vagyunk” – ilyen szépen, ahogy illik. Mondtam a magyar fiúknak (mert négy év alatt jó baráti kapcsolatok szövődtek), meg az aknáznak, hogy leszámolok. Meg vagy örülve? Éppen most beszéltünk róla, hogy milyen előnyöket fogok szerezni, milyen jó pénzeket fogsz keresni. (Mellesleg vándorulóként sokat kerestem, az ötvenes években 1800 forintot!) Nemet mondtam. Felköltöztek apámék Pestre, megyek én is – feleltem. Jöttem Pestre, de ugyanúgy nem ismertem Budapestet. A vándorú szakképzéssel a fenét se tudtam kezdeni. Bementem a Csepel Vas- és Fémművekbe segédmunkásnak, ott dolgoztam egy fémöntőben, több mint tizenkét évet. Az NDK-ból hoztak be egy úgynevezett indukciós kemencét. Az indukált árammal olvasztottuk a különböző fémötvözeteket, és engem oda raktak. Ott találkoztam olyan emberekkel, akiknek, noha magyarul szóltak egymáshoz, nem értettem a szavukat. Ilyeneket mondtak, hogy interferencia, kvantummechanika... Elkézdtem a könyveket bújni, a szakszótárt forgattam, de akkor sem fogtam fel a dolgot. Ez győzött meg, hogy biztos az a baj, hogy nem vagyok eléggé képzett. Ilyenek miatt kezdtem el tanulni...

Elvégeztem a még hiányzó három osztályt, tehát a nyolcat. A gyáron belül működött egy technikum, a Kossuth Lajos Gépipari Technikum. Én, mint öntő – az üzem is támogatta – beiratkoztam. Az első évben ismerkedtem meg igazán a magyar irodalommal. Év végén rádöbentem, hogy sem a kvantummechanika, sem a kémia, sem a fizika nem érdekel. Azt mondtam az osztályfőnökömnek, hogy átmegegyek egy gimnáziumba. Felvettek a második osztályba.

Hogy hogyan kerültem én az írás közelébe? Negyedikes koromban Bellér Béla történész – ő volt az osztályfőnök – röpdolgozatot íratott. A téma József Attila versei volt. Annyira megszerettem, hogy – nem is tudom, mit gondoltam – lefordítottam egy versét cigányra. Azóta is szerelmes vagyok József Attilába. Aztán azt mondta Bellér tanár úr, Choli, állj fel és olvasd fel, amit írtál. Egyik lábamról a másikkra álltam. Végem volt, azt hittem, hogy megnyílik a föld alattam. Most vagy megvárom, míg beírja az egyest, vagy valamit kitalálok. Elkézdtem cigányul fölolvadni. Elvette, és a következő nap, amikor mentem iskolába, szaladt elém az egész osztály, sőt az egész évfolyam. Choli költő vagy, Choli költő vagy! – lelkesedtek. Körbeugráltak. A tanár úr legépelte cigányul és magyarul is József Attilát, és kirakta a gimnázium falújságjára. Írt hozzá egy előszót is. Mindez 1971-ben megjelent a Nagyvilág című folyóiratban is. Attól a perctől kezdve elhittem, hogy költő vagyok, s már kötelességem is volt, erkölcsi kötelességem, hogy írjak, hogy fordítsak, hogy kóstolgassam, próbálgassam a saját anyanyelvemet. Azt hiszem olyan öt-hat kötet után, nyugodtan mondhatom, hogy szerelmese vagyok a magyar nyelvnek, de hát legalább ennyire szerelmese a saját anyanyelvemnek, a cigány nyelvnek is. Ez a két nyelv kínoz, de kegyetlenül, és ha sikerül négy sort, bármelyik anyanyelvemen megfogalmazni, kikínlódni magamból, akkor megnyugszom, és jókat tudok utána aludni.

Egyszer kaptam egy telefont a Világosság című – akkor klerikálisnak nevezett – vallási folyóirat főszerkesztőjétől, Palkó Magdától. Azt írta, hogy ő olvasta a Nagyvilágot, és menjek be hozzá. Bementem. Azt mondta: Idefigyeljen, Choli! Nem akar maga tanítani? Akkor ébredtem rá, hogy dehogy is nem. Akkor tessék kimenni – folytatta – Rákospalotára, ott keresse meg az iskola igazgatónőjét, mert ott egy cigány osztályt akarnak csinálni, és kellene oda egy cigány tanító. Kimentem. Felvettek. Újpalotán a Lila iskolát mi rendeztük be. Ott hoztunk létre egy cigány osztályt. Képzés nélküli tanítónak alkalmaztak, akinek három éven belül kötelessége valamilyen pedagógusképző főiskolára beiratkozni. Hát így kellett nekem is beiratkozni a főiskolára, és így végeztem el. Szinte törvényszerű volt...

Amikor elkezdtem tanítani, megint azt hittem, hogy most aztán tényleg megváltoztatom a világot. Azt hittem, hogy Rákospalotán létrehozom az osztályomat és belőlük lesznek a jövő hírességei. (Akikről tudok közülük, azok többsége persze szé-

pen megállta a helyét: önkormányzati vezetők, önkormányzati dolgozók is vannak közöttük.) Amikor tanítani kezdtem, egy roma értelmiségi annyira gyanús volt, hogy maguk a cigány szülők is – utólag bevallották – kb. három évig azt hitték rólam, hogy rendőrségi besúgó vagyok. Cigány tanító!? Olyan szemeket még életedben nem láttál, ahogy rám meredtek. Ilyen nincs! – nem hitték el. Az, hogy besúgó vagyok, és a rendőrségnek dolgozok, sokkal hihetőbb volt.

Tizenkét évig voltam ott. Akkorra már bőven kiderült, hogy – ahogy ők fogalmaztak – „jaj dikk, hát ez csakugyan a miénk!” Ugyanis együtt éltem velük. Együtt kell élni a közösséggel! A cigány búcsútól a cigány keresztelőtől a cigány kocsmázásig. Azokban a helyzetekben kell velük lenni, amikor az emberi értékek vannak veszélyben. Az a tapasztalatom, hogy amikor valaki „lemegy” közénk, hogy „mindent a cigányokért” tegyen, a legjobb szándékai ellenére is mindent elhibáz, ha ezeket az együttléteket elmulasztja. A másik bajom az, hogy a társadalom egy csoportja – ma már csak egy nagyon szűk csoportja – tűzön-vízen át védi a cigányokat, a másik pedig, ha kell, ha nem, elítéli őket.

A klasszikus tanítás és a József Attila-féle tanítás ötvöződött bennem. Ezért aztán nem hiszek abban, amit ma a magyar közoktatás és a magyar közvélemény nagy része erőltet. Nem idomulni, beolvadni, hanem kölcsönösen megismerni és elfogadni kell egymást! Persze, hogy kell bizonyos határokat szabni, ezek azonban nem vezethetnek az önfeladásig. Biztos vagyok benne, hogy elsősorban azt az erkölcsi magatartást, azt a magatartásformát kell továbbadnunk, amelyben elődeink, őseink megélték a kisebbségi létüket. Amivel hosszú időn át megfelelő kapcsolatot alakítottak ki mindazon népekkel, népcsoportokkal, amelyek körülöttük éltek.

Amikor a mi maroknyi cigány értelmiségünk egymásra lelt, ez még teljesen kézenfekvő volt. Nem voltunk sokan! 1968-ban ismerkedtem meg Lakatos Menyhérttel, aki ugye Vésztőről, Békés megyéből jött Budapestre. Hasonló módon jött, mint én a korábbi felmeneküléseimkor. Törvényszerű volt, hogy jelentkezett. Összeakadtunk. 1974-ben jött haza Amszterdamból Péli Tamás. Megjelentek cikkeink, írásaink, verseink. Amikor behívtak minket a pártközpontba, s mentünk azon a sok lépcsőn, Menyhért azt mondta nekem: Choli, lehet, hogy nem jövünk ki innen? Azt hittem, hogy ott összeesek, úgy megijedtem. Tudniillik tényleg megvolt a veszélye, pedig a világon

semmit nem csináltunk, csak cigány értelmiségről beszélünk cigány irodalomról beszélünk, cigány művészetekről beszélünk. Igen ám, csak hogy az akkori politika nem ismerte ezt el, nem volt szabad ezt ismerni. A cigányság társadalmi réteg, nem etnikum – mondták.

1972-ben Daróczi Ági győzött a Ki mit tud?-on, bekerült az egyetemre. Öt év múlva, körülbelül 1976-77-ben kapcsolódott hozzánk. Már korábban, gimnazistaként is velünk volt a kislány, de nem lehetett rá hivatkozni. 1975-76-tól vele együtt már öten voltunk. Mindig attól félték ezek a nagyon szép emberek, a legkülönbözőbb szinten és fokon, hogy miért mondjuk mi azt, hogy cigány értelmiség? Kiket értünk ez alatt? Azt hitték, hogy valóban valami nagy tömeg van mögöttünk, és valami nagy szervezkedés. Mindig konspirációt sejtettek, miközben tényleg csak öten voltunk. Utána is, még a 80-as években, 1986-87-ben is szintén emiatt kellett politizálnunk, mert nem volt más, aki megtegye. Ha azt akartuk, hogy legyen egy cigány újság, akkor nekünk kellett cigány újságíróknak lenni, mert ki más is lehetett volna? Ha kellett egy cigány klubot létrehozni, nekünk kellett létrehozni, Péli Tamásnak, Lakatos Menyhértnek, Cholinak. Tényleg, szó szerint. Nem volt más! Hálás vagyok a sorsnak, hogy nekem ez rendeltetett. Nagyon örülök, hogy közöttük élhettem, s hogy cigányul és beásul is beszélek. Ez utóbbit egyébként Orsós Jakabnak köszönhetem. A világ leggyönyörűbb embere volt, mindenféle szempontból.

Bedőben gyönyörű világ volt, később a nem szépet is gyönyörűvé tettük. De ez a mai megint nem egy gyönyörű világ! Akkor lennének igazán megelégedve, ha gyönyörű szép gazdag falvakat, gazdag magyarokat látnék. Ezt apámtól tanultam. Vannak ilyen oláh cigány köszöntések, amelyek gazdag falvakat kívánnak. Ennek azért volt szerepe és jelentősége, mert a vándorló, szolgáltatást végző emberek, a cigányok, ha bementek egy szegény helyre, ott nem kaptak munkát, nem jutottak keresményhez, de amikor gazdaghoz nyitottak be, az tudott nekik munkát adni, biztosította a megélhetést. Manapság cigány bódésok mennek cukorkát árulni, többet fektetnek be, mint amennyit keresnek. Az embereknek nincs pénzük. A cigányok éhen maradnak. Érted, hogy miért kívántak a régiak gazdag falvakat?

Gazdag falvakat adjon az Isten! A többi aztán szinte magától jön... Elhiheted! Hetven év tapasztalata mondatja velem.

Varga Ilona